

ZİYALİ VƏ DEMOKRATIYA

«Ziyalı və demokratiya» - bu iki məfhum tarix boyu bir-birindən ayrılmaz olmuşdur. Demokratik proseslərin yarandığı dövrdən bu prosesin yaratıcıları, daşıyıcıları və qurbanları məhz ziyalı təbəqəsinin nümayəndələri olmuşlar. Demokratiyanın mənasını və onun müasir zamanda dərk edilməsini başa düşmədən ziyalıların demokratik proseslərdəki rolunu analiz etmək, indiki dövrdə çox problematik bir məsələ kimi ortaya çıxır.

XX əsrin sonu - XXI əsrin əvvəllərində dünya yenə də demokratik dəyişikliklərə məruz qalıb. Cənubi Avropa və Latın Amerikasına ölkələrindən sonra demokratikləşmə prosesləri geniş vüsət alaraq daha iki regiona - Şərqi Avropa ölkələrinə və keçmiş Sovet İttifaqı ərazisinə yayılmağa başladı. Demək olar ki, hər yerdə müxtəlif tipli avtoritar rejimlərdən azadolma prosesi demokratik şüarların təsirinin güclənməsi nəticəsində baş verir. Hətta bu prosesin artıq zəiflədiyi və ya tamamilə dayandığı ölkələrdə belə, siyasi qüvvələrin əksəriyyəti bu şüarlar altında çıxış edirlər. Çox təəccüb doğuran bir faktdır ki, nə qədər az sayda siyasi partiyalar və hərəkatlar açıq surətdə qeyri - demokratik idarəetmə üsullarını dəstəkləmələrini bəyan edirlər (1, s.58).

Bununla yanaşı, demokratiya anlayışının özü geniş yayılmasına baxmayaraq, aydın ifadə edilmir. 1992-1993-cü il hadisələrində Ayaz Mütəllibov öz addımlarına demokratik don geydirməyə çalışırdı, onun əksinə çıxan Xalq Cəbhəsi də öz fəaliyyətini demokratiya bayrağı altında həyata keçirirdi. Sonradan Xalq Cəbhəsi hakimiyyətinə son qoyan qüvvələr də demokratiya şüarları ilə hərəkət edirdilər.

Çox maraqlı bir haldır ki, bu dövrdə məhz Azərbaycan ziyalılarının tutduğu mövqe sonda Azərbaycan iqtidarına sözün əsl mənasında ona layiq olan bir insanın - Heydər Əliyevin gəlməsinə səbəb oldu. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin, yazıçı Anarın, Xəlil Rza Ulutürkün, tarixçi Yaqub Mahmudovun, akademik Ziya Bünyadovun və yüzlərcə başqa ziyalının müraciəti Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlmək üçün qərar qəbul etməsində əhəmiyyətli rol oynadı.

Yalnız Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycanda həqiqi demokratik proseslər inkişaf etməyə başladı, ictimai-siyasi sabitlik əldə olundu. Bu proseslərin mahiyyətinin daha geniş anlamda dərk edilməsi üçün demokratiya anlayışının bir qədər ətraflı təhlilinə ehtiyac vardır.

Bir çox tədqiqatçılar ənənəvi-yunan və müasir, yaxud liberal demokratiya anlayışları arasında prinsiplial hədd qoyurlar. Yunan (yaxud antik, həqiqi, polis - müxtəlif terminlər mövcuddur) demokratiyası hökmdar seçimində, birbaşa açıq və bərabər seçkini ifadə edir. Lakin R. Dalın qeyd etdiyi kimi, seçkilərdə uduzanlar qatrana batırılaraq polis sərəhədlərindən kənara qovulurdu və bu addım ədalətli hesab edilirdi, belə ki, demokratiyanın fəaliyyət göstərməsinin qaydaları bunu tələb edirdi (2, s.3-20).

Belə tip demokratiya müasir demokratiyanı az xatırladır. Müasir demokratiyanı daha bir fərqləndirən cəhət - liberalizmdir. Bu özünü müxalifətin hüquqlarına hörmət və legitim müdafiədə, azlıqda olanların mövqelərinin ifadə edilməsinə yardım etməkdə (hansı ki, belələrinə Qədim Yunanıstanda polisdən qovurdular), fəaliyyətdə olan hökumətin kursunun düzgünlüyünü şübhə altına almaq və alternativ siyasət yeritmək zəruriliyinin müdafiəsində əks etdirir.

Demokratiya haqqındaki fikirlər siyasət elminin bir çox məşhur tədqiqatçıların da işlərində ifadə edilir.

Məsələn, Çin tədqiqatçısı Xuan Linə görə «demokratiya - siyasi alternativləri formalaşdırmaq və qorumaq hüququdur ki, buraya birləşmə azadlığı hüququnu, söz azadlığı hüququ və şəxsiyyətin başqa əsas siyasi hüquqlarını daxil etmək olar» (3, s.5-6). Belə ki, cəmiyyətin idarə olunmasına iddiaları olanların təzyiqlər şəraitində fəaliyyətlərinin dövrə müvafiq qiymətləndirilməsi ilə bərabər sərbəst yarışmaları, bu prosesə bütün səmərəli siyasi institutların cəlb edilməsi, siyasi seçimindən asılı olmayaraq siyasi birliyin bütün üzvlərinin siyasi fəallığı üçün şəraitin yaradılması da nəzərdə tutulur.

Demokratiya hakim partiyanın mütləq dəyişilməsini tələb etmir, ancaq belə dəyişim imkanı mövcud olmalıdır, çünki bu cür dəyişmə imkanlarının olması faktı rejimin demokratik xarakterinin əsas ifadəsidir.

Ralf Dalendorf özünün «Siniflər və sinfi münaqişələr» əsərində göstərir ki, «...azad cəmiyyət öz institutları və qrupları arasındakı fərqi bilərəkdən ziddiyyətli və münaqişəli səviyyədə saxlayır» (4, s.314). Belə ki, sosial inkişaf prosesində yaranan ziddiyyətlər cəmiyyətin inkişafının stimullaşdırıcı motividir. Burada bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətin bu cür təzadlı idarə edilməsi çox çətin bir prosesdir. Bu münaqişəli vəziyyətin cəmiyyəti bölməməsi üçün sosial institutların, hakimiyyətin, qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti daima bir-biri ilə əlaqəli olmalıdır. Çox təəssüf ki, müasir Azərbaycan cəmiyyətində hələ də demokratik şüarlarla çıxış edən bəzi müxalifət qüvvələri cəmiyyətin parçalanmasında maraqlıdırlar. Başqa bir tədqiqatçı Adam Pşevorskiyə görə ... demokratiya elə bir siyasi hakimiyyət təşkilatını ifadə edir ki, burada müxtəlif qruplar öz spesifik maraqlarını reallaşdırmağı təmin edə bilsinlər (5, s.57). Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, çox zaman hər hansı bir cəmiyyətdə baş verən proseslərə xarici qüvvələrin müdaxiləsi çox güclü təsir edir. Təəssüflər olsun ki, geopolitik maraqların toqquşduğu məkanlarda (Azərbaycan da bu məkana daxildir) bu müdaxilələr mütəmadi xarakter daşıyır. Çox vaxt bu müdaxilələr yenidən müstəqillik qazanmış dövlətlərdə demokratik proseslərə mənfi təsir göstərir.

Regionda daima gərginliyi saxlamaq və müstəqil dövlətlərin daxili işinə qarışmaq üçün şimal qonşumuz öz maraqlarını Dağlıq Qarabağ, Abxaziya, Cənubi Osetiya münaqişələrinin həll edilməsinə var qüvvəsi ilə mane olur. Bu isə öz növbəsində həm Azərbaycanda, həm Gürcüstanda demokratik proseslərin sürətli inkişafına maneçilik törədir.

Demokratiyaya verilən təriflərin siyahısını daim uzatmaq olar. Onların müxtəlifliyi arasında oxşar cəhət birbaşa və ya dolayısı olsa da diqqətin əsasən cəmiyyətin idarə olunmasında bütün sosial qrupların iştirakına, onların mövqelərindən, tərkibindən və sosial mənşədən asılı olmayaraq qanunvericiliklə möhkəmləndirilmiş qaydada təmin edilməsinə yönəldilmişdir. Bu xüsusiyyət müasir demokratiyanın spesifikasını əks etdirir. Beləliklə, an.ik demokratiyadan fərqli olaraq müasir demokratiya özündə yalnız hakimlərin seçilməsini deyil, həmçinin cəmiyyətin idarə olunmasında siyasi müxalifətin olması təminatını və yaxud hakimiyyət kursunun açıq tənqidini nəzərdə tutur.

Müasir demokratiyalarda liberalizm institutlaşdırılıb və qanunvericiliklə möhkəmləndirilib. Demokratiyanın liberallaşması prosesi ziyalıların birbaşa iştirakı ilə həyata keçirilir. Cəmiyyətdəki sosial qruplar arasında məhz ziyalılar hakimiyyətin apardığı siyasətin nə dərəcədə xalqın istəkləri ilə üst-üstə düşdüyünə qiymət verə bilərlər. Demokratiyanın universal xüsusiyyəti bu cür fəaliyyətləri daha da gücləndirməyə imkan verir. Müasir demokratiyada liberalizm, demokratik quruluşun universal xüsusiyyətinin ortaya çıxarılması hesabına aydınlaşdırıla bilər. Bunların hər biri azad müxalifətin yaranması və öz iradəsini ifadə etməsi üçün şəraiti əks etdirir. Belə xarakterik cəhətlərin altısını ayırmaq olar:

1. Rəqabətdə olan maraqların mövcudluğu və formalaşması prosesi. Ən müxtəlif qruplar öz maraqlarının qorunması üçün formalaşma bilirlər, bu qruplar siyasi institutlarla təmin edilmiş yol tapa bilirlər, qaydaları qoruyun, lakin məğlub olmuş oyun iştirakçıları, onun davam etdirilməsində iştirak hüququndan məhrum edilmirlər.

2. Konfliktlərin inkişafı və həll edilməsi, əvvəlcədən təyin edilmiş və bütün iştirakçılar üçün aydın və əlçatan olan qaydalara uyğun olaraq həyata keçirilir. Bu qaydaların köməkliyi ilə aşağıdakıları müəyyən etmək olar: siyasi iştirak proseduruca yol tapmağın xüsusiyyətləri, tanınan davranış strategiyalarının məcmusunu təşkil edən fəaliyyətin mümkün istiqamətləri, konfliktin əhatə dairəsini məhdudlaşdıran kriteriyaların konkretləşdirilməsi. Demokratik şəraitdə münaqişələr həll edilməkdən daha çox məhdudlaşdırılır.

3. Fəaliyyətin bəzi istiqamətləri istifadəsi mümkün ola biləcək strategiyalar sırasından çıxarılır, məsələn, fiziki gücdən istifadə edilməsinə daim müraciət olunması halları. Belə gücdən istifadə, ondan hansı hallarda istifadə oluna bilinməsi haqqındakı xüsusi qaydalarla tənzimlənir. Bununla yanaşı, fiziki gücdən istifadə mümkündür, buna görə də demokratiya bu gücün müstəqil status almasından qorxu hissi duya bilər.

4. Bu və ya hər hansı bir başqa sistem kimi, demokratiya müxtəlif qruplar arasında yaranan münasibətlərin və bu hərəkətlərin nəticələrinin stabilliyinə çalışır. Bunun nəticəsi müxtəlif faktorların müdafiə etdiyi strategiyaların dolaşığı olur. Lakin demokratiyanın spesifikasiası ondadır ki, burda hər bir qrup özünə strategiya seçimində müstəqildir.

5. Belə ki, hər bir fərdi və kollektiv iştirakçı müxtəlif nəticələrə aparan strategiyaya seçimi hüququna malikdir. Demokratiya şəraitində baş verən

münaqişələrin nəticələri də fərqli olur. Sosial münasibətlərin müxtəlif tiplərində (istehsal münasibətləri də daxil olmaqla) iştirakçıların mövqeyinin qabaqcadan necə olacağını demək mümkün deyil. Demokratik şəraitdə kapitalistlər münaqişələr zamanı heç də həmişə qələbə qazanmırlar, öz maraqlarının qorunması üçün onlar daima mübarizə aparmalı olurlar. Qələbəni bir dəfə və həmişəlik qazanmaq mümkün deyil, hətta siyasi sistemdə tutduğun mövqe belə, gələcəkdə uğur qazanacağına təminat vermir. Belə vəziyyət yalnız elektoral rəqabətdə müəyyən üstünlüklər təmin edə bilər, gələcək seçimlərdə isə bu yetərli olmur.

6. Demokratik münaqişələrin nəticələri yalnız müxtəlif istiqamətli olmur. Onları qabaqcadan demək mümkün deyil, çünki demokratiya hər bir siyasi qrupun maraqlarının reallaşmasına imkan yaradır. İqtisadi, ideoloji və başqa resursların paylanmasından irəli gələrək, demokratik quruluş bu maraqların hansının həyata keçməyə daha çox, hansının orta səviyyədə və hansının isə heç şansı olmadığını müəyyən edir.

Demokratik quruluşun maksimum özünü reallaşdırması üçün demokratik proseslərin mahiyyətini anlamaq, onları analiz etmək və həyata keçirmək üçün isə ziyalıların rolu əvəz olunmazdır. Çünki məhz ziyalılar demokratik institutların yaradıcısı, iştirakçısı və daşıyıcılarıdır. Demokratik institutların təyinatı ondadır ki, azlığın hüquqlarını qorumaqla demokratiyanın diktaturaya təkamülünün qarşısını alsın.

Bundan irəli gələrək ümumi, bərabər və gizli seçmə hüququ ilə yanaşı, digər bir sıra demokratik institutları ayırmaq lazımdır. Onların içərisində ənənəvi olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

1) İnsan hüquqlarının dövlət üzərindəki prioritetini möhkəmlədən və şəxsiyyətlə dövlət arasındakı mübahisələri həll etmək üçün vətəndaşlar tərəfindən bəyənilmiş mexanizmi təmin edən Konstitusiyanın olması;

2) Real mövcud olan və funksional işlək vəziyyətdə olan hakimiyyət bölmələrinin (qanunverici, icraedici, məhkəmə) şaquli və üfüqi (mərkəzi və regional hakimiyyət orqanları) formaları;

3) Siyasi fikirlərin azad ifadə olunması və bununla uzlaşdırılmış müxtəlif məlumat mənbələrinin varlığı;

4) Siyasi maraqların azad artikuliyası (ifadə edilməsi) və bununla uzlaşdırılmış inkişaf etmiş çoxpartiyalı sistemin mövcudluğu.

Bu institutların tərkibinin müəyyən edilməsi və birləşməsi stabil demokratik sistemə keçidin əsasını təşkil edir. Demokratik institutların əsas iştirakçıları cəmiyyətin inkişafında həlledici rol oynamalıdır. Bu iştirakçılar rolunda isə ziyalılarından daha yaxşı namizəd görmək mümkün deyil. Ziyalıların demokratik proseslərdə iştirakı daima cəmiyyət üçün həlledici xarakter daşıyır.

Müasir Azərbaycan dövləti inamla demokratik islahatlar yolunda irəliləyir. Milli ziyalılarımızın əsas rolu da bu yolda dövlətin ideallarını və prinsiplərini daha da inkişaf etdirmək və qorumaqdır. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev və onun layiqli davamçısı prezident İlham Əliyev bu cəhətdən

Azərbaycan ziyalıları üçün ziyalı davranışının və təfəkkürünün ən gözəl örnəkləridirlər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. *Schmitter Ph.C.* Dangers and Dilemmas of Democracy. — Journal of Democracy, April 1994, № 2.
2. *Dahl R.A.* Polyarchy: Participation and Opposition. New Haven, 1971. *Upset S.M.* Political Man. N.Y., 1960. P. 27; *Schumpeter J.* Capitalism, Socialism and Democracy. N.Y., 1947.
3. *Linz J.J.* The Breakdown of Democratic Regimes.
4. *Dahrendorf R.* Class and Class Conflict.
5. *Przeworski A.* Some Problems in the Study of the Transition.

РЕЗЮМЕ

Вусал Абдуллаев

Интеллигенция и демократия

В статье рассматриваются вопросы демократических процессов и роль интеллигенции в этом. Кроме того, дается определение понятию демократии, демократических институтов и интеллигенции. В этом аспекте изучена взаимосвязь между демократическими процессами и роли интеллигенции в этих процессах. В статье внимательно изучено демократические процессы в современном Азербайджане и влияние личности Г.Алиева в формировании идей и принципов для интеллигенции.

SUMMARY

Vusal Abdullayev

Intelligentsia and democracy

The issues of democratic processes and role of intelligentsia in it is considered. Moreover, the definition of concept of democracy, democratic institutions and intelligentsia are given. In this aspect the intercommunication between democratic processes and the role of intelligentsia in these processes was studied. In the article the democratic processes in modern Azerbaijan and influence of H. Aliyev's personality on idea and principles forming the ideas and principles for intelligentsia was investigated carefully.